

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-2. С. 300-304.

УДК 343.13(477)

**СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ
У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ**

Заболотний І. І.

*Національна академія прокуратури України
м. Київ, Україна*

Стаття присвячена дослідженню судового контролю у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проаналізовано минулий та сучасний стан захисту права людини на особисту недоторканність у кримінальному провадженні та роль суду у його забезпеченні.

Ключові слова: судовий контроль, права людини, право на особисту недоторканність, тримання під вартою, практика Європейського суду з прав людини.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] є наслідком глобального реформування системи кримінальної юстиції в державі, що докорінно змінило підходи до розуміння правової природи кримінального провадження та його основних цілей. Відправним положенням нового кримінального процесу стала засада верховенства права, відповідно до якої людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Така позиція й не є дивною, адже Україна як європейська країна визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Зазначимо, що Верховний Суд України тлумачить конституційний принцип верховенства права наступним чином. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя. Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. Слід мати на увазі, що, згідно зі ст. 22 Конституції України, закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними [2]. Як бачимо, основна увага при тлумаченні цієї засади відводиться судовому захисту, а якщо брати площину кримінального провадження – судовому контролю.

Більш того, особливого значення набуває ефективне здійснення судового контролю під час застосування до людини певних обмежень у реалізації її прав та свобод, зокрема: право свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла чи іншого володіння особи; право на таємницю спілкування; право на невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; право на захист та інші. Безперечним є те, що найбільші обмеження людина зазнає саме під час застосування до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

При цьому здійснення ефективного судового контролю в разі взяття особи під варту вважається, відповідно до системи Європейської конвенції, необхідним не лише для забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, але також для того, щоб убезпечити від можливого неналежного поводження за обставин, коли особа є особливо вразливою. При цьому вимоги п. 3 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) передбачає обов'язкову та невідкладну судову перевірку підстав для позбавлення волі після первинного затримання й взяття під варту підозрюваного в злочині. В п. 4 ст. 5 Конвенції міститься вимога щоб утримувана під вартою особа мала реальну можливість оскаржити законність позбавлення волі. При цьому має бути враховано дотримання багатьох специфічних умов з тим, щоб забезпечити їх ефективність – як в процесі здійснення процедури кримінального розгляду, так і після її завершення [3, с. 19].

У зв'язку з викладеним розробники КПК України вказували, що Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року не в змозі забезпечити належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, повагу до її особистості. Саме тому існуюча до 2012 року на практиці модель кримінального процесу нашої держави мала серед інших такі ознаки, як: 1) надмірне та невинуватене застосування на практиці запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що обумовлюється відсутністю положень, які б зобов'язували обирати альтернативні ув'язненню запобіжні заходи або ж передбачали необхідність переглядати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на користь альтернативного після спливу певного проміжку часу чи зміни обставин, з якими пов'язувалося його обрання; 2) неналежний судовий контроль щодо застосування у процесі досудового розслідування заходів, які обмежують права людини [4].

Свідченням таких позицій є негативна практика Європейського суду з прав людини у справах щодо України, яка й стала основним ідеологом не тільки посилення судового контролю, а й всіх положень чинного КПК України. Відправними положеннями сучасного судового контролю під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна вважати наступні рішення Європейського суду з прав людини.

Так, у справі «Невмержицький проти України» [5] Європейський суд, погоджуючись із позицією заявника, вказав на те, що не було необхідності тримати його під вартою надмірно завищений період часу, оскільки не було доказів того, що він намагався зашкодити з'ясуванню правди у справі. Крім того, він мешкав і працював в Києві, тому не мав можливості переховуватися. Причини, надані владою для виправдання затримання, були, на думку заявника, недостатніми та необґрунтованими.

У справі «Кучерук проти України» [6] Європейський суд визначив, що п. 1 ст. 5 Конвенції містить вичерпний перелік підстав, на яких дозволено позбавлення свободи. Проте застосовність однієї підстави необов'язково виключає застосовність іншої;

затримання (тримання під вартою) може, залежно від певних обставин, бути виправданним за більш ніж одним підпунктом.

У справі «Ткачов проти України» [7] Європейський суд вказує, що для цілей пункту 3 статті 5 Конвенції, яка містить посилання на пункт 1(с) цієї статті, має братись до уваги весь період, протягом якого заявник залишався під вартою «з метою допровадження його до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення». Він також включає період тримання заявника під вартою, протягом якого йому було надано доступ до матеріалів справи в ході досудового провадження. У світлі зазначеного вище Європейський суд вирішив, що підстави, на яких ґрунтувалися рішення національних органів щодо взяття заявника під варту та продовження строку його тримання під вартою, не були «відповідними та достатніми». За цих обставин досліджувати, чи здійснювалося провадження з «особливою сумлінністю», не є необхідним.

У справі «Свершов проти України» [8] Європейський суд встановив, що практика тримання підсудних під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких положень, які регулюють такі питання, несумісна з принципами юридичної визначеності та гарантіями захисту від свавілля, які спільною ідеєю об'єднують Конвенцію і принцип верховенства права. Європейський суд вказав, п. 4 ст. 5 Конвенції забезпечує заарештованим чи затриманим особам право на судовий контроль стосовно матеріально-правових і процесуальних умов, які, з погляду Конвенції, є найважливішими умовами забезпечення «законності» позбавлення свободи. Це означає, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка послужила підставою для затримання, і законність мети, з якою застосовувалися затримання та подальше тримання під вартою.

Рішенням у справі «Доронін проти України» [9] Європейський суд зауважив, що, хоча й видається, що вчинена заявником спроба втекти дала відповідним органам підстави для тримання його під вартою протягом досудового слідства та розгляду справи в суді, серйозність пред'явлених йому обвинувачень, ризик його ухилення та перешкоджання здійсненню правосуддя залишалися єдиними підставами, з огляду на які суд не змінював обраний йому запобіжний захід.

У справі «Мироненко і Мартиненко проти України» [10] Європейський суд зазначив, що п. 4 ст. 5 Конвенції передбачає право затриманих чи осіб, які тримаються під вартою, затриманих на судовий контроль щодо дотримання процесуальних і матеріально-правових умов, які, з погляду Конвенції, є неодмінними умовами забезпечення «законності» позбавлення свободи. Це означає, що компетентний суд повинен перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, на підставі якої здійснено затримання, та законність мети цього затримання і подальшого тримання під вартою.

У справі «Харченко проти України» [11] Європейський суд визначив, що п. 4 ст. 5 Конвенції передбачає право заарештованих або затриманих осіб на судовий контроль щодо матеріально-правових і процесуальних підстав позбавлення їх волі, що, з погляду Конвенції, є найважливішими умовами забезпечення «законності». Це означає, що суд відповідної юрисдикції має перевірити не тільки питання дотримання

процесуальних вимог національного законодавства, але й обґрунтованість підозри, яка послужила підставою для затримання, і законність мети, з якою застосовувалися затримання та подальше тримання під вартою.

Аналізуючи зазначені рішення, слід вказати, що Конвенція та практика Європейського суду з прав людини надзвичайно жорстко охороняє право людини на особисту недоторканність та визначає одним із головних інструментів у механізмі забезпечення цього права – судовий контроль. Враховуючи наведені вимоги Європейської спільноти, КПК України визначив, що застосування слідчим суддею запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можливе лише за умови комплексного виконання наступних вимог:

1) дотримання процесуальних вимог національного законодавства. Зазначені вимоги стосуються всіх без винятку процедурних питань розгляду подання та розгляду клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Розгляд такого клопотання можливий лише за участі підозрюваного та його захисника. Причому обов'язок доведення необхідності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою повністю лежить на прокурорі, який повинен довести, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із інших запобіжних заходів не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам;

2) перевірка наявності підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, визначених КПК України: а) наявність ризиків, визначених ст. 177 КПК України; б) перевірити наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення. Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів повинно містити виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилення на матеріали, що підтверджують ці обставини, а до клопотання мають бути додані копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи;

3) врахування сукупності обставин під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 178 КПК України).

Враховуючи викладене, слід відмітити, що сучасний судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, як і КПК України в цілому, побудований виключно на найбільш прогресивних положеннях, визначених міжнародним співтовариством, а тому є надзвичайно потужним інструментом у забезпеченні такої засади кримінального провадження як верховенство права.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
2. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
3. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
4. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України від 12 січня 2012 року // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>.

5. Невмержицький проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 54825/00) від 05.04.2005 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-68715?TID=bsiygvnekc>.
6. Кучерук проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 2570/04) від 06.12.2007 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-82200?TID=bsiygvnekc>.
7. Ткачов проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 39458/02) від 13.12.2007 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-83977?TID=bsiygvnekc>.
8. Свершов проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 35231/02) від 27.02.2009 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-89859?TID=bsiygvnekc>.
9. Доронін проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 16505/02) від 19.05.2009 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-91404?TID=bsiygvnekc>.
10. Мироненко і Мартиненко проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 4785/02) від 10.03.2010 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-96195?TID=bsiygvnekc>.
11. Харченко проти України : Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 40107/02) від 10.05.2011 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-103260?TID=bsiygvnekc>.

Заболотный И. И. Судебный контроль в механизме обеспечения прав человека при применении меры пресечения в виде содержания под стражей / И. И. Заболотный // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-2. – С. 300-304.

Статья посвящена исследованию судебного контроля в механизме обеспечения прав человека при применении меры пресечения в виде содержания под стражей. Проанализированы прошедшее и современное состояние защиты права человека на личную неприкосновенность в уголовном производстве и роль суда в его обеспечении.

Ключевые слова: судебный контроль, права человека, право на личную неприкосновенность, содержания под стражей, практика Европейского суда по правам человека.

JUDICIAL CONTROL IN THE MECHANISM OF HUMAN RIGHTS DURING THE PERIOD OF PREVENTIVE MEASURES APPLICATION IN THE FORM OF DETENTION

Zabolotnyi I. I.

National Academy of Prosecution of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The article explores of judicial control in the mechanism of providing of human rights during application of measure of suppression as holding under a guard. Definitely value principles of the rule of law in modern criminal proceedings Ukraine. Identified deficiencies in the functioning of judicial review during a preventive measure in the form of detention, evidence of which can be regarded as the negative of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine. It was established that the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights in cases against Ukraine were the main ideologists of not only strengthening judicial control, but with all the provisions of the current Code of Ukraine. Analyzed a number of judgments of the European Court of Human Rights concerning the purpose and significance of judicial control mechanisms to ensure the human right to security of person. Conclusion is done that one of the main tools in the mechanism of this law is to ensure judicial review. Defined totality of procedural requirements that must perform the investigating judge at the time of consideration of the application of the preventive measure of detention, which consist of: 1) compliance with the procedural requirements of national law; 2) verification of the reasons for as a preventive measure of detention specified Code of Ukraine; (presence of specific risks and test reasonable suspicion of having committed a criminal offense by the person); 3) taking into account the totality of circumstances during a preventive measure in the form of detention.

Key words: judicial review, human rights, the right to personal security, detention, law of the European Court of Human Rights.